

Оригинални научни рад

Марија В. КОЦИЋ*
Филозофски факултет, Београд

Далибор М. ЕЛЕЗОВИЋ**
Филозофски факултет, Косовска Митровица

УСПОН МАХМУД-ПАШЕ БУШАТЛИЈЕ КАО ОДРАЗ КРИЗЕ ОСМАНСКОГ ДРЖАВНОГ СИСТЕМА***

Апстракт: Скадарски санџак представљао је засебну административну јединицу у оквиру Османског царства, у којој је средином XVIII века успела да се учврсти на власти породица Бушатлија. Водећи се властитим интересима, Бушатлије су настојале да се на најбољи начин уклопе у политичке процесе, које је наметало функционисање османско-млетачке границе. Истраживање разматра прилике у том санџаку током последње две деценије XVIII века, анализирајући их с аспекта крупних политичких промена у Европи и на источном Медитерану, изазваних дешавањима у Француској и настојањем Порте да очува своју власт, угрожену аспирацијама Русије и Аустрије.

Кључне речи: Махмуд-паша Бушатлија, скадарски санџак, Скадар, ајани, Француска, Русија, Албанци.

УВОД: СВРХА И ОПРАВДАНОСТ ИСТРАЖИВАЊА

Скадарски санџак чинио је посебну управну јединицу у оквиру Османског царства, формирану након освајања тих крајева 1479. године. Од тада током наредних неколико векова остао је у саставу румелијског елајета. Најзначајнији град и управни центар области био је Скадар, који је почетком XIX века имао 24.000 становника, док је у целом санџаку живело 500.000–600.000 људи (Pouqueville 1826, I: 413). Као друго седиште

* научни сарадник, marijakocic2003@yahoo.co.uk

** доцент, dalibor.elezovic@pr.ac.rs

*** Рад је резултат истраживања на пројекту *Модернизација западне Балкана* (ев. бр. 177009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

скадарских санџак-бегова, где су они с времена на време боравли, издвојила се Подгорица (Станојевић–Васић 1975: 509).

Покретање борбе за еманципацију до Порте и стварање засебног управног „ентитета“ повезани су с успоном породице Бушатлија, која је и сама потицала из тих крајева. Долазак првог Бушатлије на положај управника скадарског санџака, позивајући се на документе које је објавила Муниба Спахо, Глигор Станојевић је датирао у 1765. (Станојевић–Васић 1975: 419; Спахо 1963: 669–670). Петер Бартл, међутим, сматра да је ова породица већ 1751. успела да успостави власт у Скадру (Бартл 2001: 85), готово у исто време када је албански етникум почео у све већој мери да исказује незадовољство (Косић 2015: 82–89). Исто време познато је и по порасту хајдучије (разбојништва) међу албанским поданицима (Ansombe 2006: 88). Око 1757. Скадар је постао центар пашалука,¹ који је обухватио делове данашње Црне Горе, Косова, северне Албаније и делове Македоније.

Када је први паша из породице Бушатлија Мехмед 1779. преминуо наследио га је његов син Махмуд-паша (1779–1796). Као последица изграђене традиције припадници ове породице себе су сматрали потурченим потомцима Ивана Црнојевића. Породична генеалогичка имала је за циљ да уједно оправда аспирације Махмуд-паше према Црној Гори, присутне током целог периода његове управе.

Време успона Махмуд-паше Бушатлије у друштвеној историји Османског царства било је обележено као доба ајана (*ayan/ayanlar*). Јачање локалних моћника приметно је од XVII века, да би током друге половине наредног столећа тај процес достигао врхунац. У прво време „ајани су представљали лица која су у управним пословима помагала намеснику провинције“ (Sućeska 1965: 6), када су у ајане убрајани сви угледни људи из одређене области (Коцић 2017: 236). На издвајање моћне групе појединаца с политичком позадином њихове власти утицали су ратови које је Османско царство водило током XVIII века. У немогућности да регрутује довољан број војника значај су стекли појединци који су били у прилици да, захваљујући богатству у земљи и имовини, регрутују приватну војску. На тај начин ајани су почели да исказују и политички утицај (Коцић 2017: 236).

Период ајана у новом значењу подстакао је рат Порте са Русијом (1768–1774). Истражујући њихов политички успон Кемал Карпат је посебно потенцирао прихватање западних утицаја, који су продирали преко европских трговаца. Прихватањем тих утицаја дефинисана је нова економска политика, која је искључиво одговарала области у којој је ајан успоставио утицај (Karpat 1972: 245). Током владавине Абдулхамида I

1 Пашалук од турског *paşalık*, односно елајет у свом саставу имао је неколико санџака.

(1774–1789) Порта није успела да успостави власт над областима под контролом ајана. Порта је једино могла да се нагоди са њима додељујући им звања и положаје. Као изразе аутономних тежњи ајана Робер Мантран навео је да су они задржавали за себе највећи део такси и прихода који су припадали Порти, док су трговинску размену обављали директно са страним трговцима (Мантран 2002: 511), у потуности занемарујући интересе Порте.

Иако су предмет бројних радова у домаћој и иностраној историографији, поједини аспекти деловања Махмуд-паше Бушатлије нису у довољној мери истражени сходно резултатима нових истраживања османског друштва те епохе.² Ово се пре свега односи на њихов положај у османском управном систему у доба ајана. Петер Барта наводи да је у успону породице Бушатли кључну улогу имао распад тимарског система, када они нису имали више војне обавезе, због чега су почели да инвестирају новац у трговину и занатство. Захваљујући томе током прве половине XVIII века постају највећи „предузимачи“ у северној Албанији (Барта 2001: 82). То је овој породици омогућило предност да може да регрутује приватну војску, што је једно од главних обезбеђења у дефинисању категорије ајана.

Да су његови савременици разумевали особени положај Махмуд-паше може се назрети из чињенице да га савременик Франсоа Шарл Иг Лорен Пуквил (*François Charles Hugues Laurent Pouqueville*, 1770–1838), искључиво помиње као намесника (користи израз *satrapie*) (Pouqueville, 1826, I: 411), не и као пашу, или санџак-бега. Историчар Богумил Храбак користио је израз мутасариф (*mutasarrif* од арапског *mutasarrif*), који у арапском језику има значење провинцијског управника (Храбак 1996). Мехмед-паша и његов син Махмуд су с правног становишта представљали управнике скадарске административне јединице, али они нису постављани од стране Порте у регуларном процесу постављења, већ је њиховим именовањем она само верификовала реално стање „на терену“.

2 У науци је прво дело о Махмуд-паши Бушатлији објавио почетком XX века Јован Томић (Томић 1908). Након тога уследили су сериознији радови генерација југословенских историчара. Ограничени суд о начину извештавања француске (републиканске) штампе дао је Андрија Лаиновић (Лаиновић 1955: 339–344). Муниба Спахо објавила је неколико врло важних османских докумената која се односе на Махмуд-пашу (Спахо 1963: 669–681). Глигор Станојевић у трећој књизи *Историје Црне Горе* разматра његову борбу с црногорским и брдским племенима (Станојевић–Васић 1975: 412–499). Допринос истраживању деловања Махмуд-паше дали су Ејуп Мушовић (Мушовић 1992: 123–128) и Богумил Храбак, који се превасходно занимао за његов однос према црмничкој нахији (Храбак 1998: 93–104; Храбак 1996: 39–51). Његовим последњим походом, вођеним 1796, бавио се академик Бранко Павићевић (Павићевић 1956: 153–168). Ново тумачење тог догађаја пружају радови објављени у зборнику *Бој Црногораца и Брђана с Махмуд-пашом 1796* (Станишић 1996), што је истицао и Богумил Храбак (Храбак 1996: 50).

КОЛЕБАЊА У ВЕРНОСТИ ПОРТИ (1785–1789): ИДЕЈА О ИЛИРСКОЈ КОНФЕДЕРАЦИЈИ

Након смрти оца 1779. Махмуд-паша постао је управник скадарског санџака. Првих неколико година остао је веран интересима Порте, да би изненада 1785. напао Црну Гору. Напад на Црну Гору извршен 1875. био је последица кризе која је неколико година владала између Скадра и Босне. Подгорица је у управном систему Османског царства уживала ранг кадилука, над којим је приходе убирао паша у Скадру. Порта упозорена на стратешки значај који је имала Подгорица, одлучила је око 1780. да њени приходи припадну херцеговачком санџак-бегу (Нискок 1997: 153–154). То је главни повод који је довео до напада Махмуда Бушатлије на Црну Гору 1785. Окрививши га за самостално покретање напада Порта га је прогласила побуњеником. Издат је хатишериф којим се од беглербега Румелије тражило да ухапси Махмуд-пашу и спроведе га у Истанбул (Станојевић–Васић 1975: 426). Успех у борби са Црногорцима имао је за последицу, поред пораста осећаја самољубља и јачање његових владарских претензија, али је повећао и његов углед међу албанским племенима (Станојевић–Васић 1975: 425). У околностима када је у појединим круговима још увек било живо сећање на Скадар као престоницу Илирске краљевине, његове аспирације попримиле су одређену идеолошку конотацију. Ту околност приметио је Пуквил, који је те крајеве посетио првих година XIX века. Овај Француз посебно је инсистирао на појави Илирске конфедерације, наводећи да је и сам члан њеног Сената Дубровчанин Бернардо Кабуџић, честитао Махмуду Бушатлији на њеном вођству (Pouqueville 1826, I: 411).

Стварање сличних „пројеката“ у више наврата забележено је током раномодерне епохе. На традицији опсталој из античких или средњевековних времена, поједине области стварале су властите идеологије, на темељу којих су прокламовале борбу против Порте. Непостојање континуитета у владарској и политичкој идеологији на тај начин било је компензирано, у околностима када је требало покренути борбу за еманципацију од Порте. Идеја о Илирској конфедерацији могла је да буде привлачна Махмуд-паши из тог разлога што је владао облашћу са сложеном етничком и верском структуром. Како је Пуквил навео, две трећине становника скадарског санџака почетком XIX века било је католичке вере (Pouqueville, 1826, I: 413). Иако је Махмуд-паша био муслиман, као и породица Бушатлија, он је регрутовао војску (као у случају и других ајана) међу својим поданицима, који су били другачијег верског сентимента. У кокетирању са таквим идејама лежи и главно оправдање чињенице да је Махмуд-паша успео да до своје смрти задржи власт над скадарском облашћу, и да поред бројних одрицања власти Порти не окрене своје поданике против себе; чињеница која у анализи његовог деловања ниједном није озбиљно узета у разматрање.

Потезање питања Црне Горе у том контексту има другачију позадину. Наиме, црногорска племена била су православне вере са властитом црквеном јерархијом, која није била под утицајем Скадра, већ Истанбула. Њима је Порта сама признала Црногорцима одређени степен самоуправе (влашки статус).³ С друге стране, територија Црне Горе била је подељена на неколико санџака, док је Махмуд-паша настојећи да наметне своју власт појединим црногорским племенима, у исто време спроводио политику интеграције њене територије у посебан аутономни ентитет, који извори бележе као Илирску конфедерацију. За такве планове Порта сигурно није имала разумевања, мада је у појединим околностима морала да их толерише.

Махмуд-паша је, након што је Порта издала 1785. хатишериф, којим га је осудила пристушио спровођењу одбрамбених мера за случај напада. Вероватно је његов карактер одиграо одређену улогу, као и заштита коју је уживао од стране капудан-паше, да 1786. затражи помиловање од Порте. У једном османском документу наведено је да се хришћанско (католичко) становништво заложило пред султаном за њега (Спахо 1963: 674). Документ о опросту свечано је прочитан у Скадру маја 1786. Прву акцију коју је након тога предузео представљао је напад на Никшић, током кога је погубио 150 Ровчана (Станојевић–Васић 1975: 428). Како случај „првог помиловања“ показује, Махмуд-паша је у покушају приближавања Порти користио наклоност католичког (већинског) становништва. Напад на Никшиће довео га је у нови сукоб са Портом. Порта се уверила да он није поштовао услове под којима је добио помиловање, а које су захтевали од њега да не излази ван граница свог санџака (Станојевић–Васић 1975: 428). Ово је уједно и доказ да област тадашње Црне Горе није била у опсегу територија над којима је Порта признала власт Махмуд-паши, већ да се искључиво радило о његовим приватним амбицијама.

С пролећа 1787. Порта је донела одлуку да крене војском на Махмуд-пашу. Описи деловања Махмуд-паше могу се наћи у радовима Глигора Станојевића, чији се наводи разликују од запажања савременика тих дешавања. Како је Пуквил забележио, до раскида Махмуд-паше са Портом дошло је на подстрек цара Јозефа II (1780–1790) 1786, када је он почео интриге против Порте. Јозеф II подстицао је Махмуда Бушатлију на побуну против султана Абдулхамида I као кнеза Илирске конфедерације (Rouqueville 1826, I: 411). Тај узрок искључен је из анализе коју је историчар Станојевић својевремено изнео у *Историји Црне Горе*. Напад је почео маја 1787, када је османска војска преко Херцеговине

3 У османском управном систему термин влах (тур. *eflak*) коришћен је да означи сточарско становништво, не везујући га ни за једну етничку групу посебно (Коцић 2013б: 22). У пописне дефтере под власима су бележени османски поданици који су имали обавезу да дају порезе од сточарства, који су најчешће расписивани отсеком. (Детаљније у: Коцић 2013б: 22–23. Овде је наведена додатна литература).

и Никшића упала у скадарски санџак (Станојевић–Васић 1975: 428).⁴ Она је бројала 30.000 људи (Rouqueville, 1826: 411),⁵ а њоме је командовао босански беглербег Сулејман-паша. Претходно је Махмуд Бушатлија освојио Служ (Isto: 411).⁶ Османски бродови стигли су на ушћа реке Бојане ради блокаде лука у том санџаку (Станојевић–Васић 1975: 428).

Махмуд-паша издао је наређење да се погуби везир кога је Порта послала да у њено име заведе управу над санџаком (Rouqueville 1826 I: 411). Опсада Скадра почела је августа те године (Станојевић–Васић 1975: 429), из које Пуквил доноси занимљиву епизоду. Свестан да је окружен јаким снагама, наредио је градњу 50 сплавова. На сваком од њих натоварене су гомиле „масног“ дрвета, које је потом пустио низ Бојану како би плутајући реком стигле до османског ратног брода усидреног на њеном ушћу. Након тога османски бродови су се повукли у воде Котора. Османска војска успела је да савлада побуну августа 1787, након чега се Махмуд-паша повукао с малим бројем пратилаца у утврђење Росафа (Rouqueville 1826: 411).⁷ Када се нашао у безизлазној ситуацији, избио је устанак у Скадру, када се локални народ дигао против зулума султанове војске. Побуна је избила 25. новембра, док се босански беглербег успео спасити тако што је са 30 људи побегао из града (Станојевић–Васић 1975: 429). То је омогућило Махмуд-паши да остане господар Скадра и целе области, у време када се положај Порте погоршао новим ратом.

Због сукоба око Крима Порта је у лето 1787. послала Русији ултиматум, захтевајући да се руска војска повуче из делова Грузије и са Крима. У одговору на то Русија је објавила Рат Порти 15. септембра (Мантран 2002: 514). Убрзо потом Русија је с Аустријом склопила савез, на основу кога је 1788. Аустрија објавила рат Порти. Русија је, као и Аустрија, рачунала на подршку хришћанског становништва на Балкану. Ово представља позадину мисије која је послата у Скадар у време када је Беч веровао да може Махмуд-пашу

4 Према Теодору Ипену султанова војска је 23. августа 1787. извршила напад на скадарски санџак (Irrep 1902: 182).

5 Пуквил износи интересан податак да је ова османска војска напредовала преко Превалитане (у тексту: *Prevalitane*). На овом месту Пуквил се користи старом топономастиком, коју је усвоио вероватно под утицајем античких историчара и писаца које је користио приликом писања свог дела. Превалитана је у позном римском периоду чинила засебну провинцију у оквиру Римског царства, а обухватала је крајеве данашње Херцеговине и Црне Горе. Најзначајнији градски центар у њој био је *Dioclea* (који је дао име Дукљанској држави), у чијој близини је касније настала Рибница, данашња Подгорица.

6 Помиње га као *Spug*.

7 *Rosapha* – утврђење у Скадру, које потиче из преосманског доба. И каснији путници, који су ове крајеве посетили током прве половине XIX века бележе њено постојање. Под Розафом се подразумева утврђени део Скадар чије фортификације потичу из преосманског времена.

да придобије на своју страну (Станојевић–Васић 1975: 438). Цар је Махмуд-паше нудио стварање Кнежевине Албаније под истим условима као што је то раније учинио краљ Напуљске краљевине, који је настојао да окупи војску од 30.000 људи ради протеривања Османлија из Европе. Немцу Боњару поверено је вођење тих преговора. Беч је од Махмуд-паше том приликом тражио да прихвати 2.000 аустријских војника (Pouqueville 1826, I: 412). Са Боњаром се Махмуд-паша састао на Скадарском језеру.⁸ Потпуно неочекивано, наредио је да се Боњар погуби заједно са четворицом људи из његове пратње „разочаран перфидном игром владе у Бечу“. Главе Боњара и чланова његовог посланства послате су у Истанбул. Њима је одметнути намесник Скадра тражио опроштај, али је Порта испрва одбијала, настојећи да његова непослушност не остане не кажњена (Pouqueville 1826, I: 412; Станојевић–Васић 1975: 438; Муљачић 1958: 94–112). Акције против централне власти учиниле су Махмуд-пашу познатим широм Европе. Јавност је преко штампе пратила дешавања везана за њега. Тако је у Великој Британији објављена вест да је он том приликом добио опрост Порте, али се ускоро испоставило да је она представљала дезинформацију.⁹

Одлука да погуби аустријску делегацију открива да се политика Махмуд-паше битно разликовала од политике Али-паше Тепеленија, који се није устручавао да прима посланике других држава након што је успоставио своју владавину у Јањини. Погубивши аустријску делегацију Махмуд-паша је послао поруку Бечу да не може да рачуна на његову подршку. Вероватно да је сигурна подршка, коју је уживао у свом окружењу, имала пресудну улогу у његовом настојању да не постане само једно од оруђа Беча у подухвату неизвесног исхода. Уколико би Османлије добиле рат то је значило да се Порта може окренути против њега у много већој мери, него што је био случај до тада. Порта је ускоро поново пригрлила Махмуд-пашу, чија ће војска наредних неколико година наступати на њеној страни.

СТУПАЊЕ СЕЛИМА III НА ВЛАСТ И УВОЂЕЊЕ НОВОГ ПОРЕТКА (*NIZAM-I CEDID*)

Дешавања у Европи је као лавину покренуо пад Бастиље јула 1789. Њих од тада диктира расположење у Француској, која је проживљавала најсјајније, али и једно од најтамнијих раздобља своје историје, током кога су утирани темељи нових цивилизацијских тековина у потоцима крви сопствених поданика. У погледу утицаја Револуције на прилике у Османском царству,

8 Пуквил користи антички израз *Labeatis*.

9 *The Gentleman's Magazine: and Historical Chronicle, Volume 58 for the Year MDCCLXXXVIII, Part 1*. London: Printed by John Nicols &c, 1788, 167.

они су у прво време остали ограничен на одређени круг људи (Lewis 1953: 103) и тек су касније почели да утичу на расположење већег дела султанових поданика. Година која је у Паризу остала обележена по првом грађанском преврату у Европи, у Османском царству најавила је нови систем управе када је на власт ступио султан Селим III (1789–1808). Највећу претњу Османском царству током његове владавине представљала је Русија, користећи се подршком султанових православних поданика. Претње од руске и аустријске агресије навеле су Порту да међу европским државама потражи савезнике. Она је 1789. склопила други уговор о савезу са Шведском, а значајан успех њена дипломатија је остварила склапањем савеза с Прусском, јер су обе државе биле угрожене аспирацијама Аустрије и Русије (Табакоћлу 2008: 343). У тим околностима Француска и Османско царство постале су „природне савезнице“. Порта је са овом државом успела да сачува добре односе, занемарујући идеолошку конотацију и импликације буржоаске револуције, док је, с друге стране, новој влади у Паризу Порта постала привлачна као повољан савезник против руске претње на Леванту (Firges 2017: 1).

Махмуд-паша узео је учешће у рату са Аустријом од његовог почетка 1789, када се придружио османској војсци од 9.000 војника окупијеној у Бања Луци.¹⁰ Његово држање није се показало похвалним, због чега се вратио у Скадар. На повратку био је нападнут од црногорских чета, које су успеле да га блокирају у околини Нишкића (Лаиновић 1955: 340). Наредне године по наредби Порте с војском је кренуо према Новом Пазару. Поново је покушао да се извуче под изговором обрачуна са Црногорцима, који су нападали његове поданике (Лаиновић 1955: 341). На крају је решио да блокира Кроју, због чега су у Француској стекли утисак да планира да се прогласи независним владарем Албаније. С пролећа 1791. добио је наредбу да крене у Србију и Влашку и да их заузме, након што их аустријска војска буде напустила. У лето те године његова војска освојила је Охрид и Елбасан, свуда сејући терор, што га је довело у нови сукоб са Портом (Лаиновић 1955: 342).

Одрешене руке за деловање Порти је обезбедио мир који је она склопила са Аустријом у Свиштову септембра 1791, а са Русијом у Јашију јануара 1792. Фериго Фоскари¹¹ сазнао је да је разлог окупљања османске војске био обрачун са скадарским санџак-беготом. Ту информацију донео је јаничар

10 Наведене године забележена су два беглербега у босанском вилајету: Миралем Бошњак и Хаџи Салих, који су кратко време управљали том административном облашћу (Peez 1889: 64).

11 Када је изабран за баиу у Османском царству Фериго Тодеро Фоскари имао је за собом дужу каријеру у државној управи. Прво именоване у дипломатску службу уследило је 14. септембра 1782. избором за амбасадора у Русији (1782–1790). У Петрограду је остао до августа 1790, одакле је именован за новог баиу у Истанбулу.

који се крајем 1792. вратио из тог дела Царства.¹² Реис-ефендија пред дипломатама није крио чињеницу да је Порта увек опраштала Махмуд-пашу, али је он наставио да делује супротно њеним интересима, због чега је наредила војсци да нападне Скадар.¹³ Порта је била решена да коначно уништи Махмуд-пашу, који је остао без моћних заштитника.¹⁴ Док се у Истанбулу говорило о његовом смакнућу, Махмуд-паша је настојао да се одржи на власти, у доба када је међу Албанцима владала анархија. Исте 1792. године османски извори бележе случај да је извесни Матли Осман (пореком из данашње централне Албаније) кренуо са 300 људи на Прилеп, тражећи да буде именован за локалног заповедника (Anscombe 2006: 89).

Против нове владе у Француској формирана је 1792. прва коалиција коју су чинили Аустрија и Пруска. Овом савезу су се наредне године придружиле Велика Британија, Низоземска и Шпанија (Форд 2005: 172–173). О томе су били упознати и поједини људи на Порти, попут личног султановог секретара Ахмед-ефендије, који је сматрао да је тиме Русија осигурала себи одрешене руке у Пољској (Lewis 1953: 119). У рату који је 1793. избио између Велике Британије и Француске, Ахмед-ефендија препознао је корист за Османско царство (Lewis 1953: 113). До тада је дешавања у Француској Порта прихватила као *de facto* стање. То је најзначајније последице имало по дипломатски кор. Дугогодишњи представник Француске на Порти Мари Габријел Флорен Огуст де Шоазел-Гуфје (*Marie-Gabriel-Florent-Auguste de Choiseul-Gouffier*, 1784–1792) побегло је крајем 1792. у Русију.¹⁵ Тиме је новој влади у Француској оставио одрешене руке да именује новог представника у Истанбулу. У Истанбул је послат Мари-Луј-Анри Дикорш де Сант-Кро (*Marie-Louis-Henri, Descorches de Sainte-Croix*, 1793–1795), који је требало да упозна Порту са дешавањима у Француској (de Marcère 1927, I: 12). Исти догађај означио је успоставу дипломатских односа Порте са Републиком, од чега је највећу корист имала османска војска (Lewis 1953: 106–108).

- 12 Cosmai–Sorteni 1996. *Dispacci da Costantinopoli di Ferigo Foscari 1792–1796*, vol. I–II. Venezia: La Malcontenta (даље: Cosmai–Sorteni 1996), I, doc. n° 8, p. 25; Пера у Истанбулу. 8. јануар 1793. Врло рано Порта је увела обичај да страни посланици уживају заштиту једног или неколико јаничара, посебно приликом њиховог кретања кроз Истанбул.
- 13 Cosmai–Sorteni 1996, I, p. 27. Реис-ефендија, претходно реис-ул-китаб, од XVIII века значајна личност у османској дипломатији, која је одржавала контакте са страним амбасадорима и посланицима.
- 14 Cosmai–Sorteni 1996, I, doc. n°13, p. 49–50, Пера у Истанбулу, 8. фебруар 1793.
- 15 Одлазак Шоазел-Гуфјеа савременицима је деловао сумњиво. Он је у пратњи 30-так особа ноћу ушао у руску амбасаду смештену у истанбулској четврти Бујукдере да би се наредног дана укрцао на руски брод и отпловио за Варну. Од посебног је значаја чињеница да он том приликом никог од дипломата није обавестио о свом одласку, што је одавало утисак да се радило о бекству. Амбасадор Велике Британије помогао му је са 40.000 пијастра; Cosmai–Sorteni 1996, I, doc. n° 8, p. 26; Пера у Истанбулу 8. јануар 1793.

У лето 1793. ширене су гласине да је Порта капудан-паши тајно наредила да са флотом крене на Скадар. Реис-ефендија уверавао је млетачког баила да Порта не би издала наредбу за поход „од изузетног значаја за односе две државе“.¹⁶ Истина је била другачија од оне коју је реис-ефендија покушао да наметне баилу. Најјача подршка Махмуд-паши, капудан-паша именован је за санџак-бега Триполија.¹⁷ Том сменом Порта је на најбољи начин демонстрирала своју решеност да се обрачуна са Махмуд-пашом. У Истанбул је септембра стигао гласник са вестима да се Махмуд-паша повукао „у пратњи само 23 особе у своју тврђаву у забаченим крајевима“, због чега се сматрало да ће његова глава брзо бити послата на Порту.¹⁸ Махмуд-паша је, међутим, у рану зору 29. новембра успео да порази султанову војску (Станојевић–Васић 1975: 447). Иако млетачки извори о томе не доносе никакве податке, вероватно је Махмуд-паша и овог пута успео да искористи наклоност становништва своје области, које му је поново притекло у помоћ. Велики одјек имао је пријем руског посланика Михаила Кутузова на Порти новембра 1793. Тиме је и званично била окончана прва рунда преговора, који су означили победу руских интереса на дипломатском и трговинском плану. Кутузов је том приликом Порти предао Меморандум према коме је она проглашена одговорном за одржавање безбедне пловидбе у водама источног Медитерана.¹⁹ У исто време почели су да се показују и први резултати политике за коју се Селим III определио. Јаничарски ред потпуно је измењен, а регрутовање постављено на строжим основама. Много већи значај имало је увођење нових трупа (*nizam-i cedid*), односно новог пешадијског корпуса (Anscombe 2014: 46–49). Људе у новом поретку обучавали су француски, британски и немачки официри на европски начин (Мантран 2002: 515). Појачано присуство Европљана у Истанбулу није могло да остане непримећено. *Национална гезетта* је 16. јануара 1794. објавила писмо које је 10. новембра послато из Истанбула. У њему је наведено да је Османлије увелико мењају своје обичаје, прихватајући европске. У елитним деловима града отварање су кафане по угледу на европске, док су у војсци уведене крупне промене, пре свега у области артиљерије. Посебно је лешим речима описан реис-ефендија, Мехмед Рашид-ефендија, који се разликовао од својих претходника по многим талентима,²⁰ вероватно ценећи његову наклоност европским вредностима.

Нова преоријентација Порте имала је последице и на њен однос према Махмуд-паши. Податак из *Љејтојиса суијјешкој самосџиана* открива да је

16 Cosmai–Sorteni 1996, I, doc. n° 40, pp. 127–128; Бујукдере, 10. јул 1793.

17 Cosmai–Sorteni 1996, I, p. 128.

18 Cosmai–Sorteni 1996, I, doc. n° 52, p. 165; Бујукдере, 25. септембар 1793.

19 *Gazette nationale, ou, Le moniteur universel*. Paris: de l’Imprimerie de H. Agasse (даље: GN) 1794, n° 110; Париз, 9. јануар 1794.

20 GN (1794), n° 117; Париз, 16. јануар 1794.

почетком 1794. у Босни окупљена војска од 12.000 људи (Jelenić 1926: 6). У исто време тајним каналима покренуто је питање помиловања Махмуд-паше, за кога се говорило да планира одлазак на хаџилук у Меку „ради добијања Портиног опроштаја“.²¹ Манипулишући истином реис-ефендија је у исто време манипулисао и односима Порте и Венеције, који су већ били уздрмани на Пелопонезу, где је у околини Патраса јачао покрет другог албанског побуњеника Али-паше од Јањине (Коџић 2013а: 205–221). Средином 1794. Махмуд-паша ступио је у преговоре са Портом, али договор међу њима није био постигнут.²² Покрет Али-паше обухватио је највећи део албанског етникума. Претензије Махмуд-паше, са друге стране, пре су биле усмерене на обрачун са црногорским племенима, него што је маштао о лидерству над свим албанским поданицима. У тим околностима нови капудан-паша Кучук Хусеин-паша (1792–1803) успео је да сачува утицај на Порти.²³ Међу муслиманима у Истанбулу завладало је антируско расположење, у чему се управо истицао капудан-паша, док су они окупљени на јавним местима захтевали хитну објаву рата Русији.²⁴

На место Бећир-паше, који се није показао довољно вештим у обрачуну са Махмуд-пашом, Порта је крајем 1794. именовала новог беглербега Румелије. Упркос томе, међу дипломатама у Истанбулу није била тајна да је она одлучна да Махмуд-паши понуди нови опроштај.²⁵ Њеним интересима одговарало је измирење с Махмуд-пашом, јер је он представљао мању претњу у односу на Али-пашу. Убрзо затим, као последица сарајских сплетки, отрован је реис-ефендија Рашид Мехмед-ефендија, тако што му је сипан отров у кафу.²⁶

У француској штампи објављено је да је нови беглербег Румелије завео оштру дисциплину, док је сам његов избор протумачен намером Порте да ојача свој положај на Црном мору. Штампа је представљала догађаје на начин који је одговарао интересима нове владе у Паризу, због чега је посебно инсистирала на одлучности као таласу новог расположења који је обузео Порту, чиме је она изашла из периода дугогодишње летаргије.²⁷ Знак тих промена одражавало је и деловање новог великог везира Изет Мехмед-паше (1794–1798), који је био одлучан да се обрачуна с „ратничким народом на граници са Венецијом“.²⁸ Порта је одлучила да „на познатог Мехмеда, побуњеног пашу у Скадру“ пошаље војску под командом румелијског беглербега.²⁹ Румелијски беглербег,

21 Cosmai–Sorteni 1996, I, doc. n° 95, p. 297; Пера у Истанбулу, 25. април 1794.

22 GN (1794), n° 263; Париз, 11. јун 1794.

23 GN (1794), n° 225; Париз, 4. мај 1794.

24 GN (1794), n° 271; Париз, 19. јун 1794.

25 Cosmai–Sorteni 1996, I, doc. n° 126, p. 412; Пера у Истанбулу, 25. новембар 1794.

26 GN (1795), n° 189; Париз, 29. март 1795.

27 GN, n° 114; Париз, 3. јануар 1795.

28 GN, n° 123; Париз, 22. јануар 1795.

29 GN, n° 156; Париз, 24. фебруар 1795.

који је почетком 1795. требало да отпутује у Софију, претходно је требао да посети Албанију „због борбе са Махмуд-пашом“.³⁰ Међутим, Порта је изненада променила свој став, када је њен приоритет постао обрачун с Али-пашом.³¹ Глад која је у то време погодила Едирне и његову околину била је једна од најтежих у последњих неколико година, што је умножило број разбојничких банди, због чега је Порта у тој области послала додатну војску,³² што су поједини тумачили као њену намеру да се обрачуна са побуњеником у Јањини.

КРАЈ МАХМУД-ПАШЕ

Кључну улогу у новом измирењу са Портом, имала је одлука Махмуд-паше да искористи становништво католичке вероисповести у свом санџаку. Католици су се обратили папи Пију VI (1775–1799) образложивши све опасности којима би били изложени уколико султанова војска буде напала њихов санџак. Такав напад био би испраћен масакром, због чега су од краља Шпаније тражили да интервенише у њихову корист.³³ Главни посредник у тим преговорима био је отправник послова кабинета у Мадриду.³⁴ Према млетачким изворима Махмуд-паша је посредством шпанског конзула у Скадру, извесног Радовановића, ступио у преговоре са краљем Шпаније Карлосом IV (1788–1808), који је требало да добије улогу медијатора.³⁵ Убрзо је на Порту стигао и гласник кога је у тајности послао Махмуд-паша.³⁶ Све то имало је за последицу да крајем марта 1795. Порта поново опрости Махмуд-паши под условом да испуни три услова: први, да поштује наредбе и делује у њеном интересу; други, да пошаље харач који је неколико година дуговао држави и да у свом санџаку сакупи милион (акчи?) на име ванредног пореза, који је у међувремену био расписан. Због тога су послати порезници, које је Махмуд-паша морао да прими и обезбеди њихов рад.³⁷ Као показатељ да је до тог времена ојачао свој положај, Махмуд-паша је након бекства санџак-бега Приштине, на његово место поставио једаног од својих људи.³⁸

Почетком 1796. окупуљено је 30.000 војника, неколико стотина коњаника и топова, који су требали бити послати у Едирне.³⁹ Њима је требало

30 Cosmai–Sorteni 1996, II, doc. n° 132, p. 438.

31 GN (1795), n° 193, Париз, 2. април 1795.

32 GN (1795), n° 221; Париз, 30. април 1795.

33 Cosmai–Sorteni 1996, II, doc. n° 172, p. 472; Пера у Истанбулу, 24. март 1795.

34 GN (1795), n° 251; Париз, 30. мај 1795.

35 Cosmai–Sorteni 1996, II, doc. n° 136, p. 452; Пера у Истанбулу, 10. фебруар 1795.

36 Cosmai–Sorteni 1996, II, pp. 452–453.

37 Cosmai–Sorteni 1996, II, doc. n° 172, p. 473.

38 Cosmai–Sorteni 1996, II, p. 532.

39 GN (1796), n° 214; Париз, 23. април 1796.

да се прикључе и Татари.⁴⁰ Та војска била је намењена гушењу побуне у Видину, где се учврстио Осман-паша Пазваноглу. Махмуд-паша са 20.000 војника добио задатак да угуши побуну Црногораца.⁴¹ Од њихових глава-ра тражио је да му испоруче харач за ту годину (Станојевић–Васић 1975: 452). Одбивши тај захтев, као неминован исход могли су да очекују напад Махмуд-пашине војске. До њега је дошло 11. јула 1796. када су се две војске сукобиле на Мартинићима. Војска скадарског санџак-бега претрпела је пораз, а он се спасио побегавши у Подгорицу. Убрзо је покренуо нови напад. У борби на Крусима 22. септембра Махмуд-паша командовао је војском од 23.000 људи, док је црногорска војска бројала 6.960 војника. На бојном пољу међу осталима остао је и његов леш (Павићевић 1956: 153–168; Шћепановић 1996, 75–88). Сећање на овај догађај касније је овековечено у неколико народних песама које отривају не потпуно поуздане податке о погибији скадарског санџак-бега. Његова глава послата је владици Петру I Петровићу као трофеј, који је он изложио у манастиру Стањевићу (Rouqueville 1826, I: 413). Обе битке имале су велики значај за црногорски народ за који је почело ново раздобље његове историје, оцењено од стране Вука Ст. Караџића као независност.

Убрзо након смрти царице Катарине II спољна политика Русије добија нови правац услед жеље њеног наследника Павла I (1796–1801) да се приближи Порти како би се одупрео француском утицају. Наполеон Бонапарта маја 1797. прогласио је Венецију за *Municipalità democratica*. Миром у Кампо Формију 17. октобра 1797. извршена је подела њене територије. Крф и преостала острва у посеу Венеције (Кефалонија и Закинтос) припали су Француској. Како је Харис Дајч указао „за Наполеона је Јонски архипелаг представљао камен темељац даљег продора на исток“ (Дајч 2019: 27). Нападом Бонапарте на номинално османску провинцију Египат, нарушени су добри односи Француске и Порте, када се она први пут јавно усудила да критикује тековине Револуције (Lewis 1953: 122).

Резимирајући његов укупни учинак Роберт Елзи навео је да је Махмуд-паша преко двадесет година владао северном и централном Албанијом, успевајући да тој области издејствује аутономију унутар Османског царства. Његова владавина обележена је напретком трговине, што је донело просперитет целој области. Наследио га је његов брат Ибрахим (1796–1809) (Elsie 2010: 63). Након нестанка Махмуд-паше нестала је и аутономија области којом је управљао (Elsie 2010²: lvi),⁴² премда је породица Бушатлија успела да се одржи на месту управника Скадра све до 1831.

40 GN (1796), n° 286; Париз, 4. јул 1796.

41 GN (1796), n° 15; Париз, 6. октобар 1796.

42 Уводни део ове монографије пагинисан је римским бројевима.

ОБЈАВЉЕНА АРХИВСКА ГРАЂА

Cosmai–Sorteni 1996: Franca Cosmai – Stefano Sorteni (eds). *Dispacci da Costantinopoli di Ferigo Foscarei 1792–1796*, vol. I–II. Venezia: La Malcontenta.

ШТАМПА

GN 1794–1796: *Gazette nationale, ou, Le moniteur universel (1794–1796)*. Paris: de l’Imprimerie de H. Agasse.

The Gentleman’s Magazine 1788: The Gentleman’s Magazine: and Historical Chronicle, Volume 58 for the Year MDCCLXXXVIII, Part 1. London: Printed by John Nicols &c.

ЛИТЕРАТУРА

Anscombe 2006: Frederick F. Anscombe. „Albanians and“ mountain bandits“. У: Frederick F. Anscombe (ed.). *The Ottoman Balkans, 1750–1830*. Princeton, NJ: Markus Wiener Publishers, 87–113.

Anscombe 2014: *Frederick F. Anscombe, State, Faith, and Nation in Ottoman and Post-Ottoman Lands*. Cambridge: Cambridge University Press.

Барта 2001: Петер Барта. *Албанци од средњеј века до данас*. Београд: Clío.

Dajč 2016: Haris Dajč. *Sumrak starog Mediterana. Jonska ostrva 1774–1815*. Beograd: Heraedu.

De Marcère 1927: Édouard de Marcère. *Une ambassade à Constantinople: La Politique orientale de la Révolution française*, vol. I–II. Paris: F. Alcan.

Elsie 2010: Robert Elsie. *Historical Dictionary of Albania*. Lanham-Toronto-Plymouth: The Scarecrow Press, Inc.

Ippen 1902: Teodor Ippen. „Historički gradovi u Albaniji“. *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, XIV, св. 2, 177–200.

Jelenić 1926: Julijan Jelenić. „Ljetopis franjevačkog samostana u Kr. Sutjesci“. *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, XXXVIII, sv. 1, 1–34.

Karpat 1972: Kemal H. Karpat „The Transformation of the Ottoman State, 1789–1908“. *International Journal of Middle East Studies*, 3, 243–281.

Коцић 2013а: Марија Коцић. „Али-паша Јањински у списима Карла Аурелија Видмана (1794–1797)“. *Исцртаживања Филозофски факултет у Новом Саду*, 24, 205–221.

Коцић 2013б: Марија Коцић, *Венеција и хајдуци у доба Морејској раји*. Београд: Hesperiaedu – Научно друштво за историју здравствене културе.

Kocić 2015: Marija Kocić. „The problem of ‘albanian nationalism’ during the reign of Koca Mehmed Ragib pasha (1757–1763) in the Light of the Venetian report“. *Исцртаживања Филозофски факултет у Новом Саду*, 26, 82–90.

Коцић 2017: Марија Коцић. *Оријентализација материјалне културе на Балкану. Османски њериод XV–XIX век*. Београд: Heraedu.

Лаиновић 1955: Андрија Лаиновић. „Француска штампа о Махмуд-паша Бушаталији и Црној Гори с краја XVIII века“. *Историјски записи*, год. VIII, св. XI, књ. 1–2, 339–344.

Lewis 1953: Bernard Lewis. „The impact of the French Revolution on Turkey“. *Journal of World History*, 1, 105–125.

Мантран 2002: Робер Мантран. „Почети Источног питања – 1774–1839“. У: Робер Мантран (пр.) *Историја Османској царства*. Београд: Clío, 509–554.

- Муљачић 1958: Жарко Муљачић. „Дубровник и прва фаза аустријске акције у Црној Гори 1788. године“. *Историјски записи*, год. XIV, св. 1–2, 94–112.
- Мушовић 1992: Ејуп Мушовић. „Један план Порте за обрачуи са Махмуд-пашом Бушатлијом скадарским везиром“. *Новопазарски зборник*, 16 (1992), 123–128.
- Павичевић 1956: Бранко Павичевић. „О првом походу Махмуда Бушатлије на Црну Гору 1796. године“. *Историјски часопис*, VI, 153–168.
- Peez 1889: Karl Peez. „Otomanske valije (namjesnici) u Bosni“. *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, I, sv. 2, 60–65.
- Pouqueville 1826: François Charles Hugues Laurent Pouqueville. *Voyage de la Grece*, vol. I–II, Paris: Firmin Didot, père et fils.
- Спахо 1963: Мехмед Спахо. „Скадарски мутесариф Махмуд-паша Бушатлија према турским документима“. *Историјски записи*, год. XVI, књ. XX, 4, 669–681.
- Станишић 1996: Драган Станишић (ур.). *Бој Црнојораца и Брђана с Махмуи пашом 1796: зборник радова о бијкама на Марјинићима и Крусиа*. Цетиње: Светигора.
- Станојевић 1955: Глигор Станојевић. „Венеција и аустриско-црногорски односи крајем XVIII века“. *Историјски записи*, год. VIII, књ. XI, св. 1–2, 39–64.
- Станојевић–Васић 1975: Глигор Станојевић – Милан Васић. *Историја Црне Горе*, књ. III. Титоград: Редакција за историју Црне Горе.
- Sučeska 1965: Avdo Sućeska. *Ajani. Prilog izučavanja lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka*. Sarajevo: Naučno društvo Bosne i Hercegovine.
- Tabakoğlu 2008: Hüseyin Serdar Tabakoğlu. „The Impact of the French Revolution on the Ottoman-Spanish Relations“. *Turkish Studies. International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, III, n°1, 335–354.
- Томић 1908: Јован Томић. *Махмуд-паша Бушаџлија: њрви њериод њејовој пада (1784–1786)*. Београд: СКА.
- Firges 2017: Pascal Firges. *French Revolutionaries in the Ottoman Empire: Political Culture, Diplomacy, and the Limiting of Universal Revolution, 1792–1798*. Oxford: Oxford University Press.
- Форд 2005: Френклин Л. Форд. *Европа у доба револуција 1780–1830*. Београд: Clio.
- Hickok 1997: Michael Robert Hickok. *Ottoman Military Administration in Eighteenth-Century Bosnia*. Leiden – New York – Köln: Brill.
- Храбак 1998: Богумил Храбак. Црмничка нахија у Карамахмудовом земану (1777–1796). *Историјски записи*, год. LXXI, бр. 1–2, 93–104.
- Храбак 1996: Богумил Храбак. Скадарски мутесарифи и њихов однос према Црној Гори 1685–1787. *Историјски записи*, год. LXIX, бр. 3, 39–51.
- Шћепановнић 1996: Шћепановнић. „Нека питања у вези са битком на Лопатама 1796. године“. *Историјски записи*, год. LXIX, бр. 4, 75–88.

Marija V. KOCIĆ

Dalibor M. ELEZOVIĆ

THE RISE OF MAHMUD PASHA BUŠATLIJA AS THE REFLECTION
OF THE CRISIS OF THE OTTOMAN STATE SYSTEM

SUMMARY

In the last decades of the eighteenth century, the Porte endeavoured to preserve the control over the territory endangered by the particularistic tendencies of the provincial administrators, which marked the period of Ottomans history known as period of ayans. Mahmud-pasha Bušatlija (1779–1796), who at certain moments managed to establish independent power in the Sanjak of Scutari, belonged to this milieu. The Venetian and French sources provide a new light in interpreting the position and behaviour of Sanjak-bey of Scutari Mahmud-pasha Bušatlija. Aware of the position in which the Ottoman state found itself, he subordinated the Sultan's interests to the regional, trying to establish an independent authority in the relation to the Porte in the area that was entrusted to him. In this, he was helped by the occurrence that was happening in Europe, in which relations were shaken by the consequences of the French revolution. In that period, the Ottoman state was confronted with the intentions of Austria and Russia to reduce its territory in the Balkans, but also by the rebellions in the eastern provinces, which was the by-product of the rise of the new ruling dynasty in Persia. However, the strengthening of the movement of Ali-pasha, another Albanian rebel, which, as time will show, was much more serious and with deeper consequences on the international plane, the hands of the Porte remained tied in the final settlement with the Scutari Sanjak-bey, which for the second time offered him forgiveness in 1795. The choice of the priorities that needed to be resolved certainly influenced the Porte's decision at a time when a much greater danger to the Ottoman state came from the surrounding of Edirne, where the Ali Pasha Tepeleni movement was strengthened, and also from Russia, which sought to obtain the epithet of the Mediterranean force by opening the Straits and through occupation of maritime bases in the Mediterranean.

Key words: Mahmud-pasha Bushatli, Scutari sanjak, Scutari (Scodra), ayans, France, Russia, Albanians.